

גליון זה של **יד ושם** – **קובץ מחקרים** רואה אור חודשים אחדים לאחר פטירתו של ההיסטוריון פרופ' יהודה באואר – חבר המערכת ומהאבות המייסדים של חקר השואה בישראל ובעולם. גליון מיוחד זה, לציון שמונים שנה לסיום מלחמת העולם השנייה, פותח בסדרה של מאמרי זיכרון שמציגים פנים שונים מפעילותו המגוונת ורבת השנים של באואר בזירה המחקרית, הציבורית והחינוכית.

"עת לחקור ועת להתבונן"; ברוח משפט זה, ששימש כותרת לספרו האחרון של ההיסטוריון יעקב כ"ץ,¹ אפשר לומר שעל העוסקים במחקר היסטורי, שעיקר זמנם ומרצם מוקדשים לעבודה ביקורתית צמודה למקורות, להגביה מעת לעת את מבטם ולהעריך את המתרחש בשדה המחקר שלהם בראייה רחבה יותר. היסטוריוניות והיסטוריונים לא מעטים נדרשים, כמו כ"ץ, להתבוננות כזו בשלהי הקריירה שלהם, ועל כן זו לובשת גם אופי אישי ואוטוביוגרפי. אחרים פונים גם בשלבים מוקדמים יותר של עשייתם להציג סקירות היסטוריוגרפיות רחבות שמסייעות לנו להבין מה הושג עד כה בתחום המחקר שהם אמונים עליו, מהן הסוגיות שעל הפרק ולאן פנינו מועדות. בתקופתנו, שבה העיסוק בזיכרון נכרך בעיסוק במחקר כשלעצמו ויש שיאמרו שהזיכרון אפילו מאפיל על המחקר לעיתים, מבט־העל הביקורתי של ההתבוננות יכול וצריך להתייחס גם להשפעה החברתית, התרבותית והפוליטית של המחקר.

דומה שהדברים הללו, שכוחם יפה למחקר ההיסטורי בכלל, תקפים במיוחד לחקר השואה. מאחר שזהו תחום חוצה־גבולות ששוזר בתוכו מגוון רחב של פרספקטיבות ונרטיבים לאומיים, ועוד יותר מכך בגלל הרגישויות הרבות הכרוכות בעיסוק בו לשיח הציבורי ולתרבות הזיכרון בני זמננו, שומה על החוקרים העוסקים בתחום להפנות מעת לעת את מבטם להקשרים הרחבים של פעילותם המחקרית ואף לייחד מחשבה למשמעות הציבורית שלה. כל המאמרים המרכזיים בגליון זה, גליון נ"ג [1], תורמים בצורה כזו או אחרת לאתגר החשוב של ההתבוננות.

* כדי לציין את הגליון המיוחד הזה, גליון נג [1] של **יד ושם** – **קובץ מחקרים**, הזמינה מערכת כתב העת את חבר המערכת פרופ' גיא מירון לכתוב את המבוא.

1 יעקב כ"ץ, **עת לחקור ועת להתבונן: מסה היסטורית על דרכו של בית ישראל מאז צאתו מארצו ועד שובו אליה**, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ט.

כריסטופר בראונינג סוקר במאמרו "חקר מחוללי השואה: נקודת מבט אוטוביוגרפית" את ציוני הדרך העיקריים בקריירה שלו בתור היסטוריון שהיה מחלוצי התחום שהוא מכנה Holocaust perpetrator studies. בראונינג מתאר את ההחלטה שקיבל עליו בצעירותו להתמסר לחקר הנושא למרות אזהרת המדריך שלו שלתחום "אין עתיד מקצועי", ומקשר את הסקרנות שהובילה אותו לחקר הדינמיקה הפוליטית שעמדה ביסוד רצח היהודים לאירועי פרשת ווטרגייט שהסעירו את השיח הציבורי בארצות הברית עת היה תלמיד מחקר. הוא נמנע כמובן מהשוואה מוסרית ישירה בין ווטרגייט לרצח העם היהודי אבל מתאר את החוט המקשר ביניהם כתאוות הכוח של מי שראו את עצמם מורמים וניצבים מעל לחוק.

בראונינג מתאר את הקשיים שחווה בתהליך פרסום ספר הביכורים שלו על הפתרון הסופי ומשרד החוץ הגרמני, ומציג בהמשך דבריו את העלייה בהתעניינות הציבורית בנושא שניכרה בארצות הברית מאז שלהי שנות השבעים. בשנות השמונים כבר השתלב בתור חוקר צעיר בפולמוס ההיסטורי הער בין הדוגלים בגישה האינטנציונליסטית ובין תומכי הגישה הפונקציונליסטית, ובתוך כך גיבש את גישתו הפונקציונליסטית המתונה והתמקד בפושעים מ"מדרגת הביניים" (mid-level perpetrators). חלק מרכזי במאמר מיוחד לדרך שבה גיבש בראונינג את התזה שעמדה במוקד ספרו **אנשים רגילים** ולפולמוס שלו עם דניאל גולדהגן בנושא. נוסף על כך הוא מראה, דרך התייחסות לעבודותיהם של חוקרים נוספים, כיצד נהפך חקר הפושעים שחוללו את השואה (perpetrators) בשנים האחרונות לתחום רגיש, מורכב ומרובה ניואנסים.

יאן ט' גרוס מציע במאמרו "פשר המלחמה: פולין ומלחמת העולם השנייה" התבוננות מעניינת על יחסם של הפולנים ליהודים בתקופת השואה כמלחמת אזרחים שהחלה כבר בתקופת הכיבוש הסובייטי ונמשכה תחת הכיבוש הגרמני. גרוס אומנם מדגיש את היותם של הפולנים קורבנות של כיבוש כפול – סובייטי וגרמני – אבל בה בעת עומד על כך שרבים מהם אִפשרו ולעיתים אף חוללו אלימות אנטי־יהודית המונית. עמידתם מנגד של פולנים רבים אל מול רצח היהודים, שניכרה בסירובה של המחתרת הפולנית לסייע ליהודים בזמן מרד גטו ורשה, ובמקרים מסוימים גם השתתפותם הפעילה ברצח יהודים, כפי שהוא עצמו הראה בספרו **שכנים** ביחס לעיירה יִדְבֶּנְה², מוצגות אצל גרוס כחלק ממהלך רחב יותר. חלק מרכזי בתנועה הלאומית הפולנית, כך הוא טוען, חתר לנצל את ההזדמנות שנפלה לידי תחת הכיבוש הגרמני לקידום הפיכתה של פולין ממדינה מרובת מיעוטים למדינת לאום חד־אתנית. גרוס אף רומז על התפתחויות דומות במדינות אחרות, והדבר מביא אותו להצגת השואה כ"מפעל אירופי". מלחמת האזרחים הפולנית, כפי שגרוס מציג אותה, נמשכת למעשה על־פי המתואר במאמר עד ימינו אלה

2 יאן טומש גרוס, **שכנים: השמדתה של הקהילה היהודית בידובנה שבפולין**, יד ושם, ירושלים תשס"ב.

ובתוך כך היא מתגלגלת למאבק שמתחולל על הזיכרון בין חוקרים הנמנים על האסכולה החדשה של חקר השואה בפולין, שגרוס עצמו הוא אחד ממבשריה, להיסטוריוגרפיה הפולנית השמרנית המתכחשת לקיומה של האלימות הפולנית האנטי־יהודית כתופעה שחשיבותה ניכרת ומסרבת לראות בשואת היהודים בפולין חלק אינטגרלי מההיסטוריה הפולנית.

התפתחות ההיסטוריוגרפיה והמאבקים על הזיכרון עומדים גם במרכז השיחה בין רנה פוזנסקי למשה סלוחובסקי, "הצרפתים ושואת יהודי צרפת: שיחה חופשית". פוזנסקי עומדת על ההיעדר הצורם של שואת יהודי צרפת מן הזרם המרכזי של הזיכרון הלאומי הצרפתי של תקופת מלחמת העולם השנייה, שהעמיד במוקד את מיתוס ההתנגדות ודחק לשוליים את התנהלותה של ממשלת וישי. תפיסתם של אירועי השואה בצרפת כאילו קרו בעיקרו של דבר בין גרמנים ליהודים, בלי קשר מהותי להתנהלותם של הצרפתים וממילא בלי אחריות היסטורית שלהם, ממשיכה לטענתה את שתיקתם של אנשי המחותר הצרפתית עוד בתקופת המלחמה. התמונה ההיסטוריוגרפית אומנם מורכבת יותר, אבל ביסודו של דבר משקפת בעיה דומה. יהודי צרפת, כך עולה בשיחה, פיתחו, על רקע השתיקה של סביבתם, מסורת היסטוריוגרפית וזיכרון היסטורי נפרדים. פוזנסקי עצמה, כפי שעולה בשיחה, משתתפת במאבק לשינוי המציאות הזאת ורואה בשנים האחרונות את האפשרות לראשיתה של תמורה שעשויה להביא לכניסתם של יהודי צרפת, כמו גם של זרים אחרים, להיסטוריה של צרפת בתור צרפתים.

מאמרה של לאורה יוקוש "המפנה אל הרגע שלאחר המלחמה? שילוב לימודי האחרית בחקר השואה" מציג התבוננות היסטוריוגרפית עדכנית בלימודי האחרית – תת־תחום של חקר השואה שהחל להתפתח בעשורים האחרונים ומתמקד בעולם של הניצולים בתקופה שמיד לאחר השואה. יוקוש מקשרת את עליית ההתעניינות בעולמם של הניצולים בתור סובייקטים בעלי יוזמה פעילה (agency) לאווירה המאפיינת את "עידן העדות" בן זמננו ולעיסוק הגובר בסוגיית הזיכרון. היא עומדת על חשיבות העיסוק בתקופת האחרית – שחוקרים שונים תוחמים את מסגרת הזמן שלה בדרכים שונות – בתור תקופה בפני עצמה, אבל מתמקדת בעיקר בהשפעת העיסוק בה על חקר השואה עצמה. הטיעון העיקרי של יוקוש הוא שסדר היום של המתעדים והחוקרים שפעלו בקרב הניצולים בתקופת האחרית ויצרו את מה שמכונה ביידיש "חורבן־פֶּאָרשונג" לא רק הִטְרִים את פנייתו של חקר השואה של הדור האחרון לסוגיות דומות, אלא גם השפיע ובמידה רבה אף הניח את היסודות לו. כך היא מצביעה על הדרך שבה אפשר לזהות ב"חורבן־פֶּאָרשונג" את ראשיתה של ההיסטוריה החברתית והתרבותית של היהודים תחת המשטר הנאצי, את המאמץ להתחקות אחר עולמם של הרוצחים הגרמנים ושל רבים מבני העמים המקומיים שאֶפְשְׂרוּ את רצח העם היהודי, הפיקו תועלת ממנו ומהם אף השתתפו בו בצורה פעילה, וכן את ההתעניינות בקולם של הקורבנות. החוקרים הניצולים, כך היא אומרת, אומנם לא הכירו את ההמשגות ההיסטוריות של ראשית המאה העשרים ואחת,

אבל הם שפתחו את השער לנטייתם של חוקרים בני זמננו לקדם היסטוריה שזורה (entangled) או משולבת (integrated history), שמנסה להציע ראייה רחבה ורב־ממדית של מכלול אירועי התקופה.

פרספקטיבה נוספת של התבוננות עולה במאמרה האוטוביוגרפי של חוקרת הספרות סוזן רובין סולימן "היסטוריה אישית: איך נעשיתי ניצולה בשנות השמונים לחיי", המתאר את התהליך שהביא אותה רק בשנים האחרונות לפעול ולהזדהות כניצולת שואה. סולימן, שנולדה בבודפשט ב-1939 והייתה כבת ארבע עת פלשו הנאצים להונגריה, היגרה לאחר המלחמה לארצות-הברית ופרשה בזמן האחרון מקריירה ארוכה בתור חוקרת ספרות באוניברסיטת הרוורד. במסגרת פעילותה המחקרית היא אומנם עסקה רבות בחקר ספרות השואה, אבל עד לפני זמן קצר נמנעה מלהזדהות בעצמה כניצולה. המאמר מתאר את התהליך המורכב וההדרגתי שעברה מאז שנות השמונים של המאה העשרים בהתוודעותה מחדש לסיפור חייה מילדותה המוקדמת עד החלטתה ב-2024 להצטרף בתור חברה פעילה לקבוצה של עדים ניצולים. סיפורה של סולימן חושף את ההתפתחות המעניינת של משמעות המושג "ניצול" בשיח הציבורי בארצות-הברית לאורך העשורים הללו.

הקובץ כולל גם חמישה מאמרי ביקורת מקיפים שדנים במונוגרפיות חדשות. שניים מן הספרים הנסקרים מאירים היבטים חדשים של המדיניות הנאצית ושל חיי היהודים בגטאות – קֶטְז'ינָה פֶּרסוֹן דנה בספרה של הלן סינרייך על מדיניות ההרעבה של הנאצים בגטאות ורשה, לודז' וקרקוב, *The Atrocity of Hunger: Starvation in the Warsaw, Łódź, and Kraków Ghettos*; נעמי מנוחין סוקרת את ספרה של מריה צ'ֶלְסֶקָה *During World War II The Doctors of the Warsaw Ghetto*, העוסק בכ־800 רופאים יהודים שפעלו בגטו ורשה, *The Doctors of the Warsaw Ghetto*. יאן לֵינִצ'ק סוקר את ספרו של פול ר' בֶּרטרופ, *The Holocaust and Australia: Refugees, Rejection, and Memory*, שבמרכזו עומדת הסוגיה המורכבת של מדיניות ממשלת אוסטרליה כלפי הפליטים היהודים מאירופה, גם מנקודת מבטה של החברה האוסטרלית והקהילה היהודית המקומית; אנטון וייס־וֹנֶדט מציג את ספרו של ארי יוסקוביץ, *Rain of Ash: Roma, Jews, and the Holocaust*, המציע ראייה השוואתית מקורית בין ההיסטוריה ועיצוב הזיכרון של רצח העם היהודי בתקופת השואה ובין רצח העם של בני רומה; ומשה צימרמן סוקר את ספרו של רוני שטאובר, **דיפלומטיה בצל הזיכרון: ישראל וגרמניה המערבית, 1953–1965**, על עיצוב היחסים המורכבים בין שתי המדינות על רקע המתח בין אילוצי הדיפלומטיה והריאל-פוליטיק ובין משקעי הזיכרון. הספר מתמקד בשנים 1953–1965, כלומר בין זמן החתימה על הסכם השילומים ובין כינון היחסים הדיפלומטיים בין המדינות, ומאיר בין השאר את התהוותו של הדבר שצימרמן מכנה מיתוס "גרמניה האחרת".

גיא מירון

הודעת המערכת

לאה אהרונוב החלה את עבודתה בתור עורכת הלשון לגרסה האנגלית של כתב העת **יד ושם - קובץ מחקרים** ב־1992. אחרי יותר משלושים שנות עבודה בכתב העת, זהו הגיליון האחרון שלה, שכן לאה החליטה לפרוש. בשם צוות העריכה ובשם המערכת האקדמית של **יד ושם - קובץ מחקרים**, ברצוננו להביע את תודתנו העמוקה ללאה על מקצועיותה, על היותה עמיתה טובה ועל מסירותה לכתב העת. אנו מאחלים לה את מיטב האיחולים לפרק הבא בחייה.

